

Kodėl žmonės meluoja? Kaip tą melą atpažinti ir kokie požymiai jį išduoda? Į šiuos klausimus atviroje Viliaus universiteto paskaitoje iliustruodamas pavyzdžiais bandė atsakyti Filosofijos fakulteto Psichologijos instituto Teisės ir kognityvinės psichologijos katedros vedėjas profesorius Gintautas Valickas. Jis ne tik išvardijo priežastis, dėl ko dažniausiai meluojama, bet ir papasakojo, koks žmogaus elgesys išduoda melą.

Kas yra melas?

Prof. G. Valicko teigimu, kiekvienas melo analizės atvejo aiškinimas yra unikalus, priklausantis nuo daugelio veiksnių, todėl svarbu apibrėžti, kas yra melas, o kas – tiesiog realybės neatitinkantys faktai. Pasitaiko, kai apie tą patį įvykį, pavyzdžiui – incidentą gatvėje, liudininkai pasakoja skirtingai. Tai dar nebūtinai reiškia, kad jie meluoja.

„Galbūt tie asmenys atkreipė dėmesį į skirtingas detales ar įvyko informacijos apdorojimo klaidos? Kartais žmonės patys save įtikina tuo, ką pasakoja – tarkime, dėstytojas, sugalvojęs pavyzdį dėstomai teorijai pagrįsti. Pakartojęs jį 10 kartų, pats ima tikėti, kad taip galėjo būti iš tikrųjų. Todėl svarbu pabrėžti, kad melas – klaidingos arba netikslios informacijos pateikimas sąmoningai, norint suklaidinti kitą asmenį ir siekiant naudos sau“, – aiškino prof. G. Valickas.

Pasak profesoriaus, norint atpažinti melagį, reikia šį tą žinoti ir apie melo rūšis. Viena iš jų – kai pateikiama informacija yra neteisinga arba tvirtinama, kad įvyko kažkas, ko nebuvo. Anot prof. G. Valicko, dažnas pavyzdys – susitikimo vengimas, bet tokios rūšies melą atskleisti nesunku, kartais pakanka surinkti informaciją iš skirtingų šaltinių. Tačiau kitais atvejais, kai tam tikra informacija užmaskuojama sąmoningai, melagį demaskuoti gali būti nelengva.

„Kai žmogus pasakoja tiesą apie įvykį, kuriame dalyvavo, pasakojama gana tiksliai. Teko susidurti su atveju, kai kalbėjausi su mergina, norėdamas patikrinti informaciją apie vieną vakarėlį su daug dalyvių. Ji kai ką pasakojo labai tiksliai, tą galiu patvirtinti lygindamas ir kitų žmonių pateiktą informaciją, o kitoje vietoje sako neprisimenanti, nes buvo pavargusi, garsiai grojo muzika. Skamba įtikinamai, bet paskui išaiškėjo, kad ji tyčia siekė nutylėti kai kurias detales, nes jai buvo grasinama“, – pasakojo prof. G. Valickas.

Meluojama siekiant naudos

Nors melo priežasčių gali būti labai daug, profesorius išskiria kelias pagrindines, su kuriomis susidurti tenka dažniausiai. Tipiška melo priežastis – naudos siekimas, pavyzdžiui, verslo sandėrių metu. Kai verslininkui gresia bankrotas, ši informacija nutylima, kad nebūtų

prarasti investuotojai. Meluojama ir siekiant sudaryti teigiamą įspūdį ar nukreipti dėmesį nuo tam tikrų detalių, siekiant patekti į prestižines vietas, uždarus klubus. Dar viena priežastis – siekis apsaugoti kitus asmenis, tai būdinga tėvams, prisiimantiems kaltę už vaikų padarytus nusikaltimus. Dažnai melas yra priemonė tarpusavio santykiams išsaugoti, neatskleidžiant partneriui padarytų klaidų, tam tikrų įvykių.

Nors visos šios priežastys melagiui turi didelę įtaką, tikra kova, pasak prof. G. Valicko, prasideda, kai siekiama išvengti nemalonios bausmės, baudžiamosios atsakomybės. Vykdamas nusikalstamos veikos tyrimus, ištariamojo pateikiama informacija gali lemti jo gyvenimą laisvėje arba už kalėjimo grotų. Pasak profesoriaus, tokiu atveju meluodamas nusikaltėlis įdeda labai daug pastangų. Tačiau labai svarbu nepriimti skubotų išvadų ir tinkamai įvertinti gautą informaciją, nes nėra požymių rinkinio, kuriuo remiantis būtų galima vienareikšmiškai pasakyti, ar žmogus meluoja, ar ne. Tam tikrus melui priskiriamus požymius demonstruoti gali ir sąžiningas, bet labai susijaudinęs žmogus.

„Įsivaizduokite, kad per apklausą policijoje žmogus pastebi, kad jo žodžiais niekas netiki. Jis gali pasijusti beviltiškai, nes supranta, kad gali būti neteisingai apkaltintas, labai susijaudina ir ima demonstruoti požymius, kuriuos rodo meluojantis žmogus. Tokių grubių klaidų iš tikrųjų pasitaiko – statistika rodo, kad įvairiose šalyse vis nuteisiami nekalti asmenys. Ikteisminiai tyrimai yra labai sudėtingi ir ilgi procesai, apklausiamieji kalbasi su daug žmonių ir kartais dėl patiriamo spaudimo net prisiima kaltę už nusikaltimus, kurių nepadarė. Jaudulio palaikymas melo požymiu ir netikėjimas sakoma tiesa vadinamas Otelo klaida“, – patirtimi dalijosi prof. G. Valickas.

Svarbios ir smulkmenos

Kalbėdamas apie melo atskleidimo ypatumus, prof. G. Valickas sakė, kad norint įvertinti gautos informacijos patikimumą svarbu pasirinkti tinkamą apklausos strategiją. Kai kurie melo požymiai ir jo atskleidimo metodikos yra plačiai aprašytos psichologijos vadovėliuose, todėl gali būti mažiau patikimos, nes pasidarė per daug gerai žinomos. Pastaruoju metu daug dėmesio skiriama pateikiamos informacijos ir užduočių sunkinimo metodikai apklausų metu – siekiama, kad melagis greičiau suklystų ir išsiduotų.

„Tie žmonės, kurie meluoja, tam gerai pasiruošia. Jei padariniai yra labai svarbūs, kartais net samdomas psichologas, kuris pamokytų, kaip geriau sumeluoti. Žinoma, tokia praktika taikoma ir geriems tikslams, pavyzdžiui, pareigūnui operatyvininkui, kuris bando infiltruotis į nusikalstamą gaują. Jei jis išsiduos, tai gali kainuoti gyvybę“, – kalbėjo prof. G. Valickas.

Tyrėjai psichologai, norėdami atskleisti melą, pasinaudoja visa asmens suteikiama

informacija – nuo verbalinės kalbos iki odos spalvos pakitimų. Konkretūs požymiai, liudijantys melą, dažnai išaiškėja atliekant pasisakymo turinio analizę – vertinamas informacijos kiekis ir pateikimo nuoseklumas, labai svarbus asmeninių įvardžių vartojimas. Jei pasakojime vyrauja įvardis „mes“, gali būti siekiama išskaidyti asmeninę atsakomybę, bet jeigu žmogų iš tikrųjų kas nors nuskriaudė, labai mažai tikėtina, kad jis save ir savo skriaudėją įvardins įvardžiu „mes“.

„Sukaupta patirtis rodo, kad sakomą tiesą gali atspindėti laisvo pasakojimo bruožai, kai atsakymai į užduotus klausimus vis papildomi kokiomis nors detalėmis, nes melagiai dažnai laikosi savo sugalvoto scenarijaus ir nuo temos nenukrypsta. Melą išduoda ir gramatinių konstrukcijų vartojimas – melagiai dažniau renkasi būtajį kartinį ar dažninį laiką, tariamąją nuosaką. Dar melagiams būdingos priesaikos, pavyzdžiui – prisiekiu Dievu, sakau tiesą – taip siekiama padidinti savo teiginių svorį“, – atskleidė profesorius.

Siūlo atkreipti dėmesį į gestus

Kadangi verbalinę kalbą asmuo gali lengvai kontroliuoti pats pasirinkdamas, ką sakyti, specialistai vertina ir neverbalinius duomenis, kurie daug patikimesni. Tam tikri gestai ir kūno pozicija, palaikomas atstumas tarp pašnekovų atskleidžia daug informacijos. Kai žmogus meluoja, ima liesti savo kaklą, nosį, pasitaiso plaukus, vyrai atpalaiduoja kaklaraištį. Be to, kai užduodamas melagį demaskuoti galintis klausimas, asmuo atsiriboja atsitraukdamas, atsilošdamas kėdėje, sukryžiuodamas rankas ant krūtinės. Akių kontakto nepalaikymas, žvilgsnio nukreipimas, dažnas mirksėjimas – tai tik maža dalis melagį išduoti galinčių požymių.

„Jei asmuo nukreipia žvilgsnį loginio akcento, sakinio ar frazės pabaigoje, tikėtina, kad kažką slepia. Gana tipiškas melą išduodantis gestas – atsakinėjant į klausimą, tarsi numesti nuo savęs plauką, siūliuką – atrodo labai natūraliai, bet užmaskuojama tam tikra informacija, nukreipiamas ir dėmesys, ir žvilgsnis. Kartą dalyvavau pokalbyje su mergina, kurią perprasti buvo labai sunku. Tačiau ji buvo su atvira palaidine, o uždavęs vieną klausimą pamačiau, kaip jos odos spalva pasikeitė. Tokių dalykų beveik neįmanoma kontroliuoti“, – kalbėjo prof. G. Valickas.

Tyrėjai atkreipia dėmesį ne tik į paraudusias ausis, slepiamas po plaukais, bet ir į įvairius nevalingus gestus. Manipuliacijos – tai tokia gestų rūšis, kai atliekami judesiai neturi jokios savarankiškos prasmės. Jie dažniausiai atliekami rankomis – žmogus nusiima akinius, žaidžia su rašiklio kojele, liečia taurės briauną. Taip pat dažnai pasitaiko kojos virpinimas. Nors šie gestai – pagrindiniai, negalima vienareikšmiškai teigti, kad juos atlikdamas asmuo meluoja. Vis dėlto tyrimai rodo, kad meluojant tokių gestų padaugėja, bet profesorius pabrėžia kūno

kalbos analizavimo išimtis – reikia gerai įvertinti, ar atliekamas gestas nėra seniai įgytas įprotis, be to, šie gestai gali suklaidinti ar nieko nereikšti kalbant su kitos etninės grupės atstovu.

Melą išduoti gali ir akys

Atskira gestų rūšis yra iliustratoriai, kurie savarankiškos reikšmės taip pat neturi, tačiau padeda sustiprinti pasakojamą informaciją, pavyzdžiui – rankomis demonstruojant žūklės laimikio dydį. Prof. G. Valickas pabrėžia, kad itin daug gali pasakyti veido mimika. Vos ketvirtį sekundės trunkantis veido raumenų virpesys po akimis ar lūpų kampučiuose gali suteikti reikšmingos informacijos.

„Veido išraiškos simetriškumas gali būti vienas iš indikatorių. Pavyzdžiui, bandant nusišypsoti baimę, dažai rodomas pyktis. Bet bijantis ar nerimą jaučiantis žmogus antakius pakelia, o pykstantis – nuleidžia žemyn. Todėl kai žmogus meluoja, pasitaiko, kad vienas antakis šiek tiek kyla, o kitas – nusileidžia. Reiki atsižvelgti ir į veido išraiškos bei verbalinės kalbos eiliškumą – mimikos pokyčiai paprastai pasireiškia anksčiau, nei sugalvojama, ką atsakyti“, – kabėjo prof. G. Valickas.

Profesorius pabrėžė ir paraverbalinių melo požymių, kuriems matuoti dažniausiai reikia specialios įrangos, svarbą. Tai plika ausimi negirdimi balso intonacijos, kalbėjimo greičio pakitimai, tarpai tarp žodžių ir jų kiekis per tam tikrą laiko vienetą. Prof. G. Valickas teigė, kad meluojantys žmonės žodžių pasako mažiau, nes gerai juos apgalvoja, tačiau suklydę ar susijaudinę pradeda vartoti daug jaustukų, painiojasi, kartais pradeda mikčioti. Tyrėjui gali būti naudingi ir vegetatyviniai melo požymiai, jiems priskiriami tokie procesai, kaip akies vyzdžio susitraukimas, širdies ritmo pokyčiai ar burnos gleivinės išsausėjimas.

„Vyzdžio pakitimai gali daug ką pasakyti – tai ir klinikinės mirties, apsvaigimo nuo narkotinių medžiagų ar melo požymis. Kai kurie autoriai tvirtina, kad kai vyzdžiai išsiplečia, yra 70 proc. tikimybė, jog žmogus meluoja. Kai buvau išvykęs į Kiniją, sužinojau dar vieną liaudišką melo aptikimo būdą – norėdami atpažinti, ar žmogus meluoja, duoda į burną įsidėti ryžių miltų gumuliuką. Jeigu po kiek laiko jį išspjovus jis lieka sausas, sako, kad žmogus melagis, nes meluojančiam žmogui džiūva gerklė“, – pasakojo prof. G. Valickas.

Gintautas Valickas: „Melą atpažinti galima ir iš akies vyzdžio
pokyčių“

